

VERES ANDRÁS

Kísértés és katasztrófa

Molnár Ferenc korai regényei

Érthető, bár nem egészen elfogadható, hogy Molnár Ferenc színpadi művei szinte teljesen elfedik előlünk elbeszélő művészetét. Nemcsak azért történt így, mert azokkal aratta mehökkentő és vitathatatlan sikereit világszerte, hanem azért is, mert messze kiemelkednek a nem igazán jelentősnek mondható magyar színházi kínálatból. Novellái és regényei kevésbé tűnnek ki a századforduló gazdag hazai terméséből, de azt semmiképp sem érdemlik, hogy kihulljanak az utókor emlékezetéből. Ne feledjük, Molnár Ferenc publicistaként és szépprózaíróként robbant be a magyar irodalmi életbe, az első komolyan vehető színdarabjai csak ezt követően, az 1900-as évek derekán-végén születtek meg, és csupán az 1920-as évektől tolódott el a hangsúly Molnár pályáján a színpad javára. Amennyire természetes, hogy megoszlik a figyelem művei iránt, és színdarabjai között is akadnak favoritok (mint a *Liliom* vagy újabban a *Játék a kastélyban* és az *Egy, kettő, három*), annyira aránytalannak mondható, hogy regényei közül csaknem kizárólag *A Pál utcai fiúk* arat le minden babért, és csak elvétve foglalkoznak olyan, a megjelenésük idején méltán sikert aratott szépprózai szövegeivel is, mint *Az éhes város*, az *Egy gazdátlan csónak története* vagy az *Andor*, kései regényei közül pedig *A zöld huszár*.

Tanulmányommal szeretném felhívni a figyelmet Molnár Ferenc korai regényeire, röviden bemutatva mind az ötöt. Közülük egy teljesen ismeretlen maradt. Témaválasztásomat részben a kíváncsiság vezette: vajon e korai munkái mennyire előlegezték meg a későbbi műveket?

Mi tartozik a korai regények közé?

Maga Molnár *Az éhes város* című opusát tüntette fel első regényének, ezzel indította útjára válogatott műveinek 1928-ban megjelent húsz kötetes kiadását, a regény első publikálásának időpontját pedig egy évvel korábbra, 1900-ra datálta a címlapon.¹ Bizonyára az vezette ebben, hogy *Az éhes várost* tekintette első valóban jelentős regényének. Csergő Hugó ugyancsak 1928-ban írt és publikált cikksorozata, amely az elsőik között tekintette át Molnár Ferenc életét és pályáját (és amelyről az is tudható, hogy maga az író ellenőrizte adatait), hagyományt teremtett azzal, hogy az író 1898–1899 közötti, részben

* A szerző a BTK Irodalomtudományi Intézet emeritus professzora. A tanulmány első változata előadásként hangzott el 2021. április 14-én a Magyar Irodalomtörténeti Társaság online Molnár Ferenc-konferenciáján.

1 MOLNÁR Ferenc, *Az éhes város*, Molnár Ferenc művei (Budapest: Franklin Társulat, 1928).

genfi, részben párizsi tartózkodása idején írt műveit, *Az éhes várost* és az *Egy gazdátlan csónak történetét* tüntette fel első két regényének.² Valamennyi későbbi életrajz és pályakép átvette, sőt még az 1989-ben megjelent akadémiai irodalomtörténeti bibliográfia is megismételte e téves állítást.³

Valójában legalább két, korábban írt és publikált regényéről tudunk, jóllehet rövidebbek, mint *Az éhes város*, tulajdonképpen kisregények. Elsőként a *Jour-fixe kisasszony* jelent meg 1899-ben a *Budapesti Napló*ban folytatásokban, február 19. és március 19. között. 1905-ben újra közölte a *Magyar Kereskedelmi Közlöny*, változatlan szöveggel és megváltozott címmel: *Egy pesti leány története* lett a címe. Molnár nem vette föl az 1928-as könyvsorozatba.

Második regényét, az *Egyetlenegy asszonyt* ugyancsak a *Budapesti Napló* közölte 1900-ban (március 5-től április 4-ig). 1903-ban jelent meg újra, a *Magyar Hírlap* kiadásában, ugyancsak változatlan szöveggel és új címmel: ekkor lett *Éva* a címe, és ez maradt a további kiadásokban is. Megjelent a sorozat nyolcadik kötetében is, de Molnár itt is bűvészkedett az évszámmal: 1908-at jelölte meg első publikálása időpontjaként.

Ha a szövegek megjelenésének sorrendjét követjük, *Az éhes város* a harmadik. 1901-ben jelent meg, azonnal kötetben. Nem fér kétség hozzá, hogy szerzője szándéka szerint ez a legnagyobb igényű vállalkozása korai korszakában.⁴ Nem kis kockázatot vállalt azaz, hogy elsőnek kötetben publikálta. Kedvelt könyvkiadója, a Singer és Wolfner is csupán bizományba volt hajlandó átvenni. A könyv sikere azonban megnyitotta az utat a következő regények előtt, az *Egy gazdátlan csónak történetét* a kiadó már önállóan vállalta.⁵

Molnár Ferenc írói pályája Budapesten indult, amikor jogi tanulmányait – egy éves genfi közjáték után – itthon folytatta. 1896. szeptember 3-án megjelent a *Budapesti Napló* szerkesztőségében, hogy bemutassa néhány írói próbálkozását, és a főszerkesztő, Vészi József azonnal szerződtette. Végigjárta az újságírás számróltrajját, fordított, szemlézett, riportokat készített, tárcákat írt. Bámulatosan rövid idő alatt sikerült felküzdenie magát, elismert tárcaíró lett. Húsz éves volt, amikor megjelent első novelláskötete, a *Magdolna és egyéb elbeszélések* (1898), egy évre rá pedig második elbeszéléskötete (*A csókok éjszakája*) és első regénye, a *Jour-fixe kisasszony*. 1898 szeptemberében ismét Genfbe utazott, ekkor már a lap küldte oda, hogy Erzsébet királyné gyilkosának peréről tudósítson. Itt fogott bele *Az éhes város* írásába és feltehetően az *Egy gazdátlan csónak történetébe* is. Egy váratlan féltékenységi incidens miatt hirtelen távozni kényszerült, meg sem állt Párizsig, mindkét művét ott írta tovább.⁶ Tiszázatlan, hogy már akkor sikerült-e befejeznie őket vagy csak

2 Lásd: CSERGŐ Hugó, „Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc: IV”, *Magyar Hírlap*, 1928. okt. 21., 15–16; CSERGŐ Hugó, „Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc: V”, *Magyar Hírlap*, 1928. okt. 28., 13–14.

3 VÖ. BOTKA Ferenc és VARGHA Kálmán, szerk., *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945: Személyi rész II. L–Zs*, A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989), 131.

4 A korai regények közül egyedül *Az éhes városnak* van számottevő irodalma. Molnár Gál Péter a többi regényt csupán tollpróbának tekinti. Lásd: MOLNÁR GÁL Péter, „A sült galambra váró város”, *Budapesti Negyed* 4, 4. sz. (1996): 86–100, 95.

5 Lásd: VOIT Krisztina, „Molnár Ferenc és a Franklin Társulat”, *Magyar Könyvszemle* 98 (1982): 220–229, 220.

6 NAGY György, *Molnár Ferenc a világsiker útján*, ford. KÁLMÁN Judit (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2001), 25.

hazatérését követően. Mindenesetre gyors egymásutánban jelent meg újabb három regénye, az *Egyetlenegy asszony* 1900-ban, a másik kettő pedig 1901-ben.

Míg *Az éhes város* meglehetősen vihart kavart és megosztotta a közvéleményt, egyúttal országos ismertséget szerezve szerzőjének, a leginkább életrajzi ihletésű melankolikus-szentimentális kamaszlány-regénye, az *Egy gazdátlan csónak története* széles körű, átütő sikert aratott. Már az is rangot jelentett akkor, hogy e kisregényét először *A Hét* közölte le folytatásokban, 1901. július 7. és augusztus 18. között, és igen gyorsan – még ugyanabban az évben – kötetben is megjelent. Az 1928-as könyvsorozat hetedik kötetében kapott helyet.

Molnár ötödik regénye, *Az utolsó ház az Új Időkben* jelent meg, ugyancsak folytatásokban, 1902. március 30-tól június 22-ig. E műve több mint egy évszázados késéssel csak most, 2020-ban jelent meg először kötetben, a *Jour-fixe kisasszony* és az *Egyetlenegy asszony* társaságában.⁷ Az új kiadásnak talán sikerül felkeltenie az érdeklődést mindhárom elfeledett mű iránt. Eddig egyedül Molnár Gál Péternek *Az éhes városról* írt 1996-os tanulmánya figyelt fel rájuk, legalább egy említés erejéig.⁸

Az életrajzok és bibliográfiák általában *nem veszik figyelembe a folyóiratközléseket*, csak a kötetkiadásokat. Valószínűleg ennek következménye a hiányos vagy éppen téves kronológia, és az is, hogy *Az utolsó ház* mindmáig teljesen észrevétlen maradt.

Molnár Gál Péter úgy vélekedett, hogy Molnár Ferenc első, félbehagyott kísérlete (az 1897 decemberében közölni kezdett, de megszakított *A fehér virág*) után fogott bele *Az utolsó ház* írásába, és ezt már sikerült befejeznie.⁹ A regény keletkezését 1898-ra teszi, de nem derül ki, hogy mire alapozza feltételezését. Ellene vethető, hogy a Molnár három regényében is szereplő színhelyhez, egy szlovák bányászfaluhoz tartozó történetek sorrendje azt valószínűsíti: az *Egyetlenegy asszony* nemcsak *Az éhes város*nál korábbi, hanem *Az utolsó ház*nál is. (A regények részletes ismertetésénél visszatérek ezekre az összefüggésekre.) Problemátikusnak látom azt is, hogy Molnár Gál mintha azt sejtetné: az író már tizenhét évesen, első genfi tartózkodása idején belefogott volna *Az éhes város* írásába.¹⁰

Igaz, Molnár Ferenc pályáján előfordult, hogy egyik-másik művét több éves (vagy évtizedes) késéssel jelentette meg. A keletkezéstörténeti bizonytalanság miatt helyesebbnek látom, hogy az egyes műveket az első publikálásuk egyértelműen igazolható sorrendjében mutassam be.

7 MOLNÁR Ferenc, *Egyetlenegy asszony: Ismeretlen kisregények* (Budapest: Athenaeum Kiadó, 2020). A továbbiakban: MOLNÁR, *Három kisregény*.

8 MOLNÁR GÁL, „A sült galambra...”, 95.

9 Uo.

10 Uo., 94.

Jour-fixe kisasszony (1899) – Egy pesti leány története (1905)

Valamennyi regényének női főszereplője van, *Az éhes várost* kivéve. A Molnár-irodalom szívesen foglalkozik azzal, hogy számos művében kimutatható az életrajzi kötődés. Györgyey Klára egyenesen úgy fogalmaz, hogy

[a] nőbolond Molnár esetében nem meglepő, hogy a legtöbb regénye a szeretőiről mintázott főhősnők körül forog. A szerző igen gyakran a művészetében próbálta feldolgozni magánéleti konfliktusait. [...] Molnár korai prózája tehát nem humoros, hanem általában tragikus.¹¹

De Györgyey is elismeri – legalábbis az *Egy gazdátlan csónak története* esetében –, hogy „[a] könyv értéke nem az életrajzi párhuzamokban keresendő, hanem a stílus szépségében”.¹²

Molnár korai regényei közül a *Jour-fixe kisasszonyt* tartja a leggyengébbnek, és arra hivatkozik, hogy maga az író is „átgondolatlan kísérletnek” nevezte művét.¹³ Kétségtelen, szembetűnően egyenetlen szövegről van szó, de számos erénnyel rendelkezik, és Molnár regényíró munkásságának nyitányaként kifejezetten figyelemre méltó.

A *Jour-fixe kisasszony* az 1890-es évek magyar szépprózájának egyik kedvelt témáját, a férjhez menés körüli bonyodalmat mutatja be. A cím a heti fogadónappal köti össze a hősnő személyét,¹⁴ amivel arra hívja föl az olvasó figyelmét, hogy jó házból való úrilányról lesz szó, aki szigorúan tartja magát a társadalmi előírásokhoz. Ám a történet során módosul a cím jelentése, a férjet kereső lány ugyanis ebben az esetben „modern” nő, aki a maga kezébe veszi sorsa irányítását – azaz *hölgyválasz* történik, bármennyire illetlen dolog is ez. (Ezért a *Jour-fixe kisasszony* sokkal kifejezőbb cím, mint a későbbi, a szintelen *Egy pesti leány története*.) Molnár hősnője szinte kihívó módon különbözik Herczeg Ferenc hasonló helyzetű lányalakjaitól.

Elza és szülei a Nádor utcában laknak, a lány természetes közlekedési útvonala a Belváros, a Margitsziget és a Városliget háromszögére korlátozódik. Az ún. jó társaság az ismerős családokból, a Lloyd-klub tagjaiból, a bálók, zsúrok és verniszsázások állandó közönségéből áll. Zártkörű klubról van szó, amely a tekintetben hasonlóképp viselkedik, mint a falusi nép, hogy mindenki ismer mindenkit és mindenki tud mindenről. (Molnár Ferenc legtöbb regényét jellemzi, hogy lokálisan és szociálisan *zárt közösségre* fókuszál, ez alól

11 Györgyey szerint Molnár „valójában az időről időre rátörő depresszió gyógyítására használta a regényírást. [...] Irodalmi pályafutása során vagy azért írt, hogy megnyugodjon és megkönnyebbüljön drámai élettényeinek felfedése által, mint az *Andor* vagy az *Őszi utazás* esetében, vagy pedig – nyilvános vezeklésként a nőknek okozott fájdalomért – romantikus hősnőkké emelte szerelmeit, mint ahogy azt az *Egy gazdátlan csónak történetében* vagy *A zöld huszárbán tette*.” Lásd: GYÖRGYÉY Klára, *Molnár Ferenc*, ford. SZABÓ T. Anna (Budapest: Magvető Kiadó, 2001), 93.

12 Uo., 95.

13 Uo., 97.

14 A *Jour-fixe* fogadónapot jelent, a hét meghatározott napját, amikor látogatóit külön meghívás nélkül is fogadja a házigazda.

A Pál utcai fiúk sem kivétel.) Amikor a szomszédgyerek meglátja Elzát gardedám nélkül sétálni a ligetben Miklóssal, nem késlekedik elhíresztelni, hogy a lány a fiú szeretője.¹⁵

A jó modor ebben a körben épp olyan szilárd alapokon nyugszik, mint a társadalmi rangsor. Elza édesanyja kevebbet számít a ranglétrán, mint a lánya, mert ő csak egy vidéki pállinkagyáros gyermeke.¹⁶ De – jó modor ide vagy oda – a regény úgy tünteti fel, mintha a férfiaság elfogadott ismérve lenne a nők verése. „Úgy vágyom egy komoly férfi után – mondja Elza egyik barátnője –, aki – bánja is ő – üt, ver, goromba, de aki férfi!”¹⁷ Elza szemében is Miklós vonzalmát bizonyítja, hogy sokszor megverte őt.¹⁸

Brandt Elza nemcsak hősnoje a regénynek, hanem közvetve az elbeszélője is, mivel a személytelen narrátor leginkább az ő látószögéből mutatja be a vele történeteket. Könyvelmű és akaratos személyiség, aki – minthogy maga akarja megválasztani partnereit – szükségképpen szembe kerül középosztálybeli környezetével. Torkig van a merev társadalmi előírások által beszorított mozgásterével, a nemi szerepéből adódó dependens és egyhangú életével. „Undorodott a zsúrtól, a dekadens leánytársadalom e Forumától, amely ítélőszék is, parlament is, sőt vendéglő, bálterem és kávéház, pletykaszoba, hangversenyterem és minden egyéb, ahol vagy kinevetik az embert, vagy hozzáromlik a többihez.”¹⁹ Elza a nyílt lázadást is vállalja, amikor megszökik a házuknál adott estélyről.

A regény cselekménye sajátos kettős paradoxonra épül. A lánynak valójában Gál Miklós a szíve választottja, jóllehet társadalmilag nem egészen méltó hozzá, mert külvárosi gyerek, aki tizenöt éves kora óta kénytelen maga keresni a kenyerét.²⁰ Elza mégis elérhetné, hogy férjhez menjen hozzá, mert megszerzi szülei beleegyezését. Apja családfői tekintélye ugyanis súlyosan megrendül, amikor kiderül, hogy hatalmas kártyaadósságot halmozott fel. Tehát Elza „piaci” értékét nemcsak a „tettenérés” csökkenti, hanem apja csődbe jutása is.

Ő azonban úgy dönt, hogy mégis a jómódú ügyvédhez, Vermes Maxhoz, az eredetileg kiszemelt vőhöz megy feleségül, sőt abba is beletörődik, hogy Miklós a Pesten élő amerikai lányt, Kettyt vegye nőül. Nemcsak azért választja az ügyvédet, mert kifizeti apja adósságát, és megmenti a család becsületét, hanem azért is, mert úgy véli, hogy a Miklós iránti szerelmét tönkre tenné az egyhangúsággal járó házasság.²¹ De ez nem jelenti azt, hogy akár ő, akár a fiú lemondanának egymásról. Miután mindketten mással kötöttek házasságot, készen állnak arra, hogy együtt csalják meg házastársaikat. Molnár már e korai regényében a *szerelem elsőbbségét* hirdeti a kihúlt, álszent konvenciókkal szemben, beleértve a házasság intézményét is (ahogy később erről szól *Az ördög* című színdarabja is).

15 Lásd: MOLNÁR Ferenc, „Jour-fixe kisasszony”, in MOLNÁR, *Három kisregény*, 5–124, 18.

16 Uo., 28.

17 Uo., 13.

18 Uo., 17.

19 Uo., 46.

20 Uo., 18, 30.

21 Uo., 87–88.

Ellenszenvét kiterjeszti a jó társaság valamennyi legitimnek elfogadott, következőképp az ő szemében mesterkélt és torzító szokására. Iróniával ír az éppen majmolt új divatról, a *szecesszióról* is, melyet a szó csaknem valamennyi előfordulásánál idézőjelek közé tesz. Különösnek tűnhet ez, hiszen Molnár tüneményesen gyors írói karrierjét éppen a Bródy Sándoréhoz hasonló szecessziós-naturalista látásmódjának szokás tulajdonítani.

A regény leginkább figyelemre méltó alakja Ketty, a Pesten élő amerikai lány, Elza vetélytársa és ellenpontja. Ketty már a szabad világ gyermeke, akit nem kötnek a pesti társaság szokásai és erkölcsi aggályai, így azt sem érti, hogy miért nem szabad egy lánynak este egyedül sétálnia.²² Mindenkor kimondja azt, amit gondol; józan, praktikus és puritán.²³ Megpróbálja rábeszélni Elzát is arra, hogy hagyjon fel a társasági étellel, a zsúrozás helyett inkább teniszezzen, és menjen mielőbb férjhez, de nem egy társaságbelihez, mert azok kártyáznak, és soha nincsenek otthon.

Miközben Elza és barátnői legfeljebb titokban olvassák Zolát, Ketty szabadon választja meg olvasmányait. Igaz, némiképp lerontja ezt, hogy Cooper indiánkönyveit rajong, és Dickens egyik regényét úgy dicséri meg, hogy nem tudja, ki írta. Molnár nem kis kaján-sággal mondatja el a kéréstlenül őszinte amerikai lánnyal, hogy leginkább az olyan könyvet szereti, amelynek végén kátrányba mártják a niggert, és tollban hengergetik.²⁴ Ketty csak egyszer próbált egy francia regényt elolvasni, de már az ötödik lapnál beleunt, mert egy házasságtörő asszonyról szólt, ez pedig mire jó.²⁵ De Elza is meg van győződve arról, hogy az angol nyelvű irodalom erkölcsös, nem úgy, mint a velejéig romlott francia.²⁶

Molnár már ebben a regényében kiváló megfigyelőnek bizonyul. Részletesen leírja a hölgyek ruházatát, anyag és fazon szerint, mint ahogy a zsúr nagyszabású előkészületeit is, ami festőművész és virágüzlet bevonásával történik; a falra rajzolt virágminták között élő virágok is helyet kapnak. Hasonlóképp számol be a terítés módjáról, az egybe nyitott szobák architektúrájáról, valamint a tét nagyságát átélő cselédek izgalmáról. Arra is gondja van, hogy legalább három idegen nyelv szavait keverje bele a társalgásba.

De ekkor még kiforratlan a stílusa, helyenként keveri egymással a naturalista köznapiság és a lektűrök nyelvét:

A konvenciók mind föltámadtak benne, s a vesztüket érző férgek arroganciájával állították meg. A fiú meglátta s elébe ment. Úgy álltak szembe egymással egy pillanatig, mint két hajó a sivár, nagy tengeren, amikor találkozik alkonyatkor.²⁷

Érheti kritika a szeszélyes, sokfelé ingázó kompozíciót is – ámbár ez megfelleltethető Elza csapongó belső monológjainak, a vágyai és kétségei gyors váltakozásának.

22 Uo., 40.

23 Sejtteni lehet, hogy Ketty protestáns nevelést kapott, szemben a zsidó Elzával és társaságával.

24 MOLNÁR, *Három kisregény*, 50–51.

25 Uo., 51. Nyilvánvaló, hogy a regény szerzőjének más a véleménye a *Madame Bovary*ről.

26 Uo., 19–20.

27 Uo., 30.

Molnár Ferenc második regénye, az *Egyetlenegy asszony* jelentős előrelépés, rendkívül gazdaságosan felépített struktúrája van. Cselekménye egy eldugott kis felvidéki bányászfaluban játszódik (valahol Selmezbánya környékén), ahol a sovány, nyomorult tót munkásoknál csak a feleségeik rútabbak. A falu alvégén állami kőfejtő áll, egy magyar bányatiszt, Csenke Pál vezetésével, a felvégi ezüsbánya pedig egy részvénytársaság tulajdona, és szakemberei a világ minden tájáról kerülnek ide, pályájuk elején álló mérnökök és vegyészek. Egyedül az igazgató idősebb, egy porosz agglegény, Ritter von Sterk. Ő az elnöke annak a kis közösségnek, amely a helybeli notabilitásokból áll.

Mindössze annyi történik a regényben, hogy az igazgatót meglátogatja Pesten élő unokatestvére, a csinos, nemrég elvált Éva. Az asszony tulajdonképpen menekül a fővárosból; azért kénytelen onnan visszavonulni, mert ő is megcsalta kicsapongó férjét, és tartania kell a társaság bojkottjától. Azt tervezi, hogy átmenetileg ezen az Isten háta mögötti helyen húzza meg magát.

A faluban nincsenek nők, kivéve a bányatiszt kelletlen feleségét és a hozzájuk került árva rokont, a fakó, vérszegény, betegeskedő Jolánt. Ekkora nagy ínség mellett már a hűsvér asszony érkezésének híre is szenzációt jelent. Azután megérkezik Éva, és bájos, vonzó, nagyvilági lényével leveszi lábáról az egész társaságot. Nemcsak önmagát képviseli, hanem a távoli nagyvárost, Budapestet is, amely a falubeliek szemében egyenesen a csodák földje.

A bemutatkozásnak szentelt teaestélyén Éva zongorázik és énekel, szándékosan „valami igen szentimentálisat” játszik, Massenet *Wertherjét*, és bár fajankónak tartja a megjelent férfiakat, élvezi, hogy hatalma van fölöttük. Csakhogy faluhelyen nem ismerik a flörtök játékos könnyedségét, erre felé mindent halálosan komolyan szokás venni:

igen régi költészet lett úrrá a szobákban, olyan, aminőn mi már túl vagyunk itt, a városban. Az ilyen csak a vidéken, a csöndes elmélkedések és a nagy, hosszú szerelmek, igen mély titkok országában él sokáig. Ott ez illik a lelkekhez.²⁸

A teaestélyek folytatódnak, Éva elbűvöl mindenkit. Valamennyien szerelmesek lesznek belé, kivéve a kis zsidó könyvelőt, Wurmot, aki titokban Jolánt szereti, a lány azonban az egyik mérnök, Richter menyasszonya. Hamarosan minden a feje tetejére áll. A korábban monoton, csöndes egyhangúsággal élő falu hangos szóváltások színtere lesz. A regény érzékeny és pontos látóerővel ad a helyi kisközösség egyszerre szánalmas és groteszk széthullásáról.

Végül teljessé válik a katasztrófa. Az orosz kémikus, Toganov a reménytelen szerelem elől visszamenekül hazájába. Richter elhagyja Jolánt, és sorsolós pisztolypárbajt vív a másik mérnökkel, Bajtzárral. Vértessé, az üzemvezető annyira rabja lesz a szerelemnek, hogy elhanyagolja munkáját, nem törődik a munkások panaszaival. Ám

28 Lásd: MOLNÁR Ferenc, „Egyetlenegy asszony”, in MOLNÁR, *Három kisregény*, 125–224, 153–154.

ez megbosszulja magát, ugyanis a szocialisták bujtogatására kitör a sztrájk. A munka leáll, még a falu egyetlen vendéglőse is tönkremegy, és elköltözik. Richter nyomorék lesz, Jolán pedig meghal. Következésképp Évának innen is tovább kell menekülnie. Kocsija éppen akkor gördül ki a faluból, amikor a kivezényelt katonaság fegyvert fog a sztrájkolókra.

Talán e vázlatos ismertetés is érzékelteti, hogy a regény felépítése kifejezetten *színpadszerű*, mesterien fokozza a drámai feszültséget. Jellegzetes műstruktúráról van szó: azt mutatja be, hogy egy zárt közösség megszokott rendje miként bomlik fel *a kívülről jövő kísértés* hatására. Molnár itt merőben más írásmóddal próbálkozott, mint a *Jour-fixe* *kisasszony* esetében. Ott a hőse, Elza autonóm személyiség, akinek nézőpontjával az elbeszélő gyakran azonosul. Az *Egyetlenegy asszony* szereplői viszont *nem autonómak* (még a kísértőjük, Éva asszony sem az), viselkedésük kiszámítható, szinte reflexszerű. A külső, személytelen narrátor hangsúlyozottan *távolságot tart* velük szemben, a legdrámaibb helyzetet is visszafogottan, csaknem szenvtelenül beszéli el. E kisregény mintegy *megelőlegezi* Molnár számos színpadi művének beállítottságát, azt, hogy a bonyodalom valamifajta láthatatlan gépezetként mozgatja és gyűri maga alá a reflexszerűen viselkedő szereplőket.

A kisregény első címváltozata, az *Egyetlenegy asszony* kirakatba teszi az abszurd alaphelyzetet. A második címváltozat esetében valószínűleg az Éva név bibliai áthallása tetszhetett meg Molnárnak, aki kedvelte a szimbolikus címeket.

A felvidéki bányászfalu modelljéhez személyes élmény fűzhetette az író, mivel két másik regényében is szerepelteti. Bár a falu szerencsétlen elitjére összpontosul a figyelem, s a munkások csak mellékszereplők, az ő siralmas, embertelen életkörülményeiket is érzékelteti. A szocialistákról kevés szó esik ugyan (jóllehet Richter mérnök is annak mondja magát), de annyi kiderül, hogy a status quo ellenfeleként komolyan kell venni őket. A kitörő sztrájkról nem sokat tudunk meg, de a *dramaturgiai funkciója* egyértelmű: fenyegető, súlyos nyomatókat ad a regény meglehetősen színpadias befejezésének.

Már utaltam a kitűnő kompozícióra. Alighanem ez az első hosszabb lélegzetű műve Molnárnak, amelyben tökéletes struktúrát sikerült létrehoznia. Úgy vélem, ide kívánczik Kertész Imre kevésbé ismert vallomása az íróról:

A mesterséget Molnár Ferencnél kezdtem el bámulni [...]. Vagyis hogy egy színpadi vagy prózai gépezet hogyan működik, ez borzasztóan fontos volt és maradt is a számomra, és ezt elsősorban Molnár Ferencről tanultam meg, bármilyen furcsa. Megtanultam az *Olympia* felépítését, ahogy megtanultam az utolsó mondatát: „Sehol és soha többé.” Mestermunka, ahogy a darab föl van építve erre a mondatra.²⁹

Talán egyedül azt kifogásolnám a regényben: a jelenetek jelenidejűségét meg-megtöri, hogy a narráció következetesen múlt idejű, ami néha kifejezetten zavaróan hat. Ez is

29 HAFNER Zoltán, szerk., *Az ismeretlen Kertész Imre: Kiadatlan interjúrészlet* (Budapest: Kertész Imre Intézet, 2019).

olyan jellegzetessége Molnár elbeszélő műveinek, amivel gyakran találkozunk. Rígorózan kitarzott a múlt idejű elbeszélés mellett (természetesen a dialógusokat kivéve).

Az éhes város (1901)

Mint már utaltam rá, harmadik vállalkozása, *Az éhes város* Molnár első igazi regénye mind terjedelmét, mind pedig művészi ambícióját tekintve. Legfőbb újdonsága a két előzőhöz képest, hogy *társadalombíráló* szándékkal írta, szabadjára engedve *satirikus* vénáját, ami korántsem volt annyira meglepő tőle, hiszen kezdetben épp a csúfolódó, humoros krokijainak köszönhetette népszerűségét.

Az sem volt egészen váratlan, hogy a regény Budapestet veszi célkeresztbe, mivel már korai elbeszéléseinek színe-java a pesti élet mély és kíméletlen krónikásának mutatta őt.³⁰ Braun Sándor, Molnár szerkesztője és egyik felfedezője a *Budapesti Naplónál*, a regény megjelenését követően felidézte beszélgetésüket, melynek során a Genfben élő Molnár ezt mondta neki:

No, megyek Genfben tanulni. Kitanulni Budapestet, melyet így közelről sokkal jobban szeretek, semmint meg tudnám írni róla az igazat. Mi kell Budapestnek? Egy milliárd!³¹

Az éhes város ellenállni látszik a műfaji besorolásnak. Vannak értelmezői, akik karrierregénynek tartják, mások riportregénynek, megint mások korrajznak vagy éppen kulcsregénynek.³² Akadnak, akik kétségbe vonják, hogy egyáltalán regény volna, részben a riportszerűsége, részben a pamfletszerűsége miatt.³³ Annyi bizonyos, hogy a fő cselekményszála satirikus: azt mutatja be, hogy mi történik akkor, milyen mohó izgalom fogja el a krónikus tökehiányban szenvedő, hitelre épült „éhes” várost, Budapestet, ha a véletlen folytán pénzhez juthat. A véletlen itt egy amerikai multimilliomos lá-

30 Schöpflin Aladár – részben *Az éhes város* alapján, de azzal elégedetlenül – várta még 1907-ben is Molnártól az igazi Budapest-regényt: „Mai fiatal íróink közül leginkább Molnár Ferencről lehet várni, hogy meg tudja rajzolni a mai Budapest speciálisan jellemző társadalmát, ezt a mindenféle vidékről, mindenféle fajokból összekegyedet zürzavart, amelynek minden egyes eleme minduntalan egymásba botlik, de már kezd egymáshoz hasonlítani, amely forrva kavarg még, alakatlanul, de a kezdődő leszűródés mind erősebb jeleivel.” SCHÖPFLIN Aladár, „Molnár Ferenc: *Rabok*”, in *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1898–1921*, kiad. SZÉCHENYI Ágnes (Budapest: Argumentum Kiadó, 2018), 274.

31 BRAUN Sándor, „Az éhes város”, *Budapesti Napló*, 1901. május 12.

32 Jól példázza az értelmezők zavarát, hogy Rónay György részben kulcsregénynek, részben riportregénynek fogja fel *Az éhes várost*, kiemelve pamfletszerűségét is. RÓNAY György, „Molnár Ferenc: *Az éhes város*”, in RÓNAY György, *A regény és az élet: Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, 203–209 (Budapest: Szent István Társulat, 2006), 203–206. Bodnár György pedig a karrierregényből kinövő korrajznak tartja: BODNÁR György, „Budapest-regények a magyar modernizáció korából”, *Alföld* 57, 6. sz. (2006): 45–47.

33 Sós Endre, aki „nagy, írói eszközökkel megcsinált riport”-nak nevezi, a későbbi riportregények korai elődjének, úgy vélekedik, hogy Molnár ún. regényei általában nem regények, hanem hosszabb lélegzetű novellák. Sós Endre, „Védőbeszéd Molnár Ferenc ügyében az irodalomtörténet ítélőszéke előtt”, *A Toll* 6 (1934): 257–262, 261.

nya képében jelenik meg, aki feleségül megy a jelentéktelen pesti banktisztviselőhöz, Orsovai Pálhoz. A város olyan, mint egy hatalmas forgószínpad, ahol a pénz és a szerelem mozgat mindent, a kettő pedig oda-vissza konvertálható egymásra.

A regény alapszerkezete annyiban hasonló az *Egyetlenegy asszony*éhoz; hogy ugyan-csak *kísértés-történet*, csak hogy itt a pénz hatalma vált ki ellenállhatatlan hatást. A bámulatos gazdagság, az áhítattal emlegetett ezermilliós vagyon azonban nem a fennálló rend felforgatását szolgálja, hanem éppen ellenkezőleg, annak átmentését, megerősítését.

Valójában a regény Budapestnek csak egy viszonylag szűk szeletére, a Terézvárosra fókuszál. Elsősorban a kerület gátlástalan és kapzsi vezető rétegét pécézi ki, de kiterjeszti bírálatát a kormányra és a parlamentre is (az egyik legvisszatartózkodóbb szereplője a korrupció-bajnok kereskedelmi miniszter).³⁴

Molnár két korábbi kisregénye is visszaköszön *Az éhes város*ban. Itt is fontos szerepet kap egy amerikai lány, aki nőül megy Orsovaihoz, és akinek látásmódja, viselkedése távol áll a budapestiekétől. (De ő kevésbé rendelkezik önálló karakterrel.) A házavató estélyük megkomponálása is hasonló a *Jour-fixe kiasszony* zsúrjáéhoz, beleértve a szövetre varrott élő virágokat is.³⁵

Az éhes város egyetlen pozitív férfialakja, a hivataláról lemondásra kényszerülő államtitkár, Iványi Sándor pedig – hogy, hogy nem – átmenetileg éppen abban a kis bányászfaluban húzza meg magát, melyet az *Egyetlenegy asszony*ból ismerhettünk meg. Kiderül, hogy az ezüstabányát és a falu népét a sztrájkot követően megmentette Orsovai Pál tőkeinjekciója.³⁶

Már a két kisregényben is jelentős szerepet kapott a *pénz* és a *zsidóság* motívuma. A *Jour-fixe kiasszony*ban Brandt Elza férjválasztásában fontos indíték apja tartozásának kiegyenlítése. Az *Egyetlenegy asszony* félszeg, félénk zsidó könyvelőjét, Wurmot pedig zsidósága kényszeríti rá, hogy állandóan alkalmazkodni próbáljon a többiekhez, ezzel el-lensúlyozva megtűrt helyzetét. A kisregény figyelemre méltó fordulata, amikor Jolánka halála után a doktor éppen Wurmot kéri meg – mivel ő van kéznél –, hogy menjen el a paphoz. „Nem baj, hogy én zsidó vagyok?” – kérdezi tőle a meghökkent Wurm.³⁷

Mindkét motívum centrális szerephez jut *Az éhes város*ban. Már a regény kezdetén kiderül, hogy a férfi főszereplő banki karrierje érdekében Holländer Izidorról magyarosította a nevét Orsovai Pálra, egy héttel korábban, minthogy megkeresztelték a terézvárosi plébániatemplomban. A narrátor leplezetlen megvetéssel ír róla: „Kissé későn [történt meg a keresztelő], volt már vagy huszonhárom éves, de ő úgy gondolkozott, hogy soha sem késő otthagyni egy kellemetlen vallást.”³⁸

34 Már a kortárs kritika kétségbe vonta, hogy a bemutatott budapesti „szocietás”, azaz néhány száz ember lenne egész Budapest. Vö. Viharos [GERŐ Ödön], „Az éhes város”, *Pesti Napló*, 1901. május 12., 10.

35 Vö. MOLNÁR Ferenc, *Az éhes város* (Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó, 2007), 171, 174–175.

36 Uo., 224, 262–263.

37 Lásd: MOLNÁR, „Egyetlenegy asszony”, 215.

38 MOLNÁR, *Az éhes város*, 11. Zárójelben jegyzem meg, hogy maga Molnár még fiatalabb volt, amikor 1896-ban magyarosította a nevét.

Orsovai ironikus megvilágítást kap azt követően is, hogy az orvos tüdőcsúcshurutot állapít meg nála:

Nagyon meggyűlt benne a keserűség, s ekkor szánandó látvány volt Orsovai úr, amint mellére szorított kézzel, köhögve ment föl a lépcsőn, elegáns, vasalt nadrágban, fényes cilinderben, excentrikus vezetékűvel, párizsi nyakkendővel és katolikus vallással. Amikor a fordulóknál meg-megállt, hogy nagy köhögési rohamán kevesebb fájdalommal essék túl, s úgy köhögött, hogy még a szeme is könnybe lábadt, akkor mindezek ellenére nem volt más, mint egy szegény, szenvedő zsidó.³⁹

Orvosi tanácsra Abbáziába utazik betegségét kezeltetni, ott ismerkedik meg az amerikai vasútkirállyal és lányával, Miss Elly Hutkinsonnal. De hiába veszi el feleségül az „ezermilliót”, hiába hagyja, hogy Pestre visszatérve az urak kedvükre élösködjenek rajta, hiába egyenlíti ki készségesen a kereskedelmi miniszter tetemes adósságait, házavató estélyére a miniszter úr egyedül érkezik, a kegyelmes asszony ugyanis jobbnak látja, hogy otthon maradjon, mert az arisztokraták, akikhez dörgölődzik, még megszólnák érte, ha „félzsidó” estélyekre járna.⁴⁰

E fényes estélyen váratlan esemény történik. Az egyik vendég, egy nagyvállalkozó azon méltatlankodik, hogy a veje nem lett közjegyző, mert zsidó, a Schlittauer fiát pedig nem vették be a honvédhuszárokhöz, holott magyar nemességet kapott „aldunai” előnévvel. Ezen felháborodik egy másik vendég, a zsidóságát nyíltan vállaló Baradlay, és szenvedélyes, hatásos szózatot intéz a vendégsereghez. Azzal vádolja meg a dzsentrí úri svádáját majmoló, fennhéjázó, úgazdag zsidókat, hogy elsősorban ők gerjesztik az antiszemita indulatokat, amivel a becsületes, munkás zsidóságot sodorják veszélybe:

Amért maguk ostobák, tapintatlanok és játsszák az arisztokratát, azért kell nekem azt hallani nap nap után, hogy nem vagyok magyar! [...] Maguk csak rosszat csináltak ebben az országban, amely a modern nagyságát nagy részben a zsidó középosztálynak köszöni.⁴¹

Sajnos Baradlay kifakadása csupán alkalomszerűen hangzik el, bármifajta következmény nélkül – maga a jelenet kilóg a cselekményből. Baradlay kizárólag ebben a jelenetben bukkan fel. Az ő alakját Az éhes városról szóló irodalom szerint Molnár Bródy Sándorról mintázta meg, aki nem egyszer kelt ki indulatosan a kapitalista zsidóság ellen, és fajtájának legnagyobb ellenségét látta benne.⁴² De a Baradlay név megengedi a Jókaira

39 Uo., 13.

40 Uo., 177.

41 Uo., 182–184. Pelle János szerint éppen a zsidó-magyar identitás és asszimiláció problémája áll Molnár Ferenc életművének tengelyében. Vö. PELLE János, „Asszimiláció: illúzió vagy realitás?: A Molnár Ferenc-rejtély”, *Életünk* 44, 7–8. sz. (2006): 81–105.

42 RÓNAY, „Molnár Ferenc...”, 197–198; ANTAL Gábor, „Éhes város”, *Kortárs* 15 (1971): 1295–1300, 1297.

való asszociációt is, akinek műveiben fel-feltűnnek az igazság hasonlóképp szókimon-dó bajnokai.⁴³

A másik fontos motívum, a pénz egyenesen főszerepet kap a regényben. Orsovai Pál az amerikai milliókat veszi el feleségül, kizárólag azért, hogy Pesten mutogathassa szerencsését, költskezzen, éljen, és hogy mindenki pukkadjon meg az irigységtől.⁴⁴ Amikor újságíró barátja, Zrinyi (akinek szabadjegyével jutott el egyáltalán Abbáziába) megtáviratozza Pestre a szenzációs eljegyzés hírét, egész Pest felbolydul, és Orsovaiék vonatának érkezésénél a fél város ott tolong. Mivel újságíró azt is megírja, hogy az ifjú nábob tervei között szerepel a munkanélküliek megsegítése,⁴⁵ felfigyel rá a kereskedelmi miniszter (az ő reszortjához tartozik ez), és már az ifjú pár érkezésének másnapján személyesen keresi fel Orsovait, hogy felajánlja neki szolgálatait.

És megtörténik a csoda, a hajdani szürke kishivatalnok életét elképesztő sebességgel lendíti magasba a pénz. Megvesz egy csődbe jutott lapot, amivel közvéleményt formál. Zrinyivel megírat egy frázisokat puffogtató röpiratot, melynek alapján beválasztják őt a Kisfaludy Társaságba. Amikor megjelenik a Parlament karzatán, kitör a taps, lelkesen ünneplik. Várostatya lesz, vállalatokat sóznak rá, igazgatóságokba választják be.

Csakhogya az ölébe hullott dicsőség egyre kevésbé boldogítja, bekövetkezik a csömör:

A hatalma minden irányban oly nagyra növekedett, hogy ő, akinek soha egy gondolata nem volt, aki soká véleményt semmiről nem alkotott, utálni kezdte az embereket. A legváltozatosabb formákban is mindig egy és ugyanazt a dolgot látta: az általános nagy éhséget [...].⁴⁶

A pénz utáni hajsza csaknem mindenkit lealjasít. A városnegyed egyik jellegzetes díszpéldánya Zimmermann G. István úr. Ő tartja kézben a kerület összes jótékonyági egyeletét, a népkonyhától és a ruhaosztástól a kiházásító és gyermeksegélyező egyleten át a szegényeket munkával ellátó, a szemérmes szegényeket titkon gyámolító és a szegény lányok kézimunkáját értékesítő intézményekig. Magától értetődik, hogy könyörtelenül bezsebeli a jutalékot azoktól az iparosoktól, akik között a megrendeléseket szétosztja. „De – mint megjegyzi az elbeszélő – mindennél fontosabb volt a szemérmes szegények segélyezése, mert ezekről nem vezettek könyvet, ezek nem voltak kötelesek nyugtát adni. A legszemérmetlenebbül a szemérmes szegényektől lopott Zimmermann úr.” És természetesen a köztisztletet is kijár neki, mivel a jótékonykodásnak szenteli életét.⁴⁷

43 Ha a Jókaira való utalást elfogadjuk, ez nagyban erősíti a jelenet valószínűtlenségét. Aligha lehet véletlen, hogy a *Jour-fixe kiasszonyban* Elza rendíthetetlen kérője, Vermes ügyvéd azt mondja magáról, hogy ő „az utolsó élő Jókai-regényhős Budapesten”, amiért szembe megy a jó társasággal, és hidegen hagyják őt a lány körül keringő rosszízű pletykák, és ha Elza százszor kikoszarazza őt, akkor is kitart mellette. MOLNÁR, *Három kisregény*, 58.

44 MOLNÁR, *Az éhes város*, 43–44.

45 Ez azzal függ össze, hogy abbáziai kúrája alatt Orsovai is munkanélküli lett.

46 MOLNÁR, *Az éhes város*, 248.

47 Uo., 59–60.

A regény legrészletesebben a munkanélkülieket segélyező intézet felépítése körüli panamát mutatja be. A tervezést nem a jobb és olcsóbb pályázat nyeri el, hanem a jó kapcsolattal és csúszópénzzel bőkezűen bábó. Az egymással vetélkedő mérnök lobbik sokszor nem is annyira maguknak kéri a megbízatást, mint inkább azt akarják elérni, hogy ki ne kapja meg. A hivatalosan kinevezett bizottság pedig azt a területet jelöli ki építkezésre, amelynek parcelláit a bennfentes cimborák már jó előre felvásárolták. Az intézet ügye a minisztert csak addig érdekli, amíg föl nem épül, mert ha elkészül, már semmi hasznot nem húzhat belőle.⁴⁸ Az *éhes város* láttelelei azt sugallják, hogy nincsen új a nap alatt – akármit is gondoljunk a haladás fogalmáról.

A színpalak mögötti praktikák élenjáró nagymesterét Walzer úrnak hívják (ez is beszélő név), ő a feje a „kányák”-nak nevezett terézvárosi érdekszövetségnek, melynek kifejező jelmondata, hogy „zseb zsebet mos”. Walzer úr éppúgy nem ismer lehetetlent, ahogy utóbb az *Egy, kettő, három* Norrison bankárja sem.

A regény talán legmulatságosabb jelenete az a becületbíróági tárgyalás, amelyet Walzer úr a lehető legkörültekintőbben szervez meg, és amely arra hivatott, hogy felmentse protezsztját, Orsovai Pált a párbajképességét megkérdőjelező vádak alól. Olyan sikeresen vajazza le a tárgyalás valamennyi szereplőjét, hogy még a vádat képviselő tanúk is önmaguk ellen vallanak.⁴⁹ Walzer úr szuperaktivitása persze nem lenne annyira hatékony, ha nem győzné mindig pénzzel és megvesztegetéssel, ügyfelei pedig nem volnának jól kiszámítható, megvehető figurák.

Míthogy az ország választások előtt áll, és a kormány kilátásai nem túl biztatók, a miniszterelnök Orsovai segítségét kéri. Jutalmul képviselőnek jelölik őt Terézvárosban, s Walzer úr veszi kézbe ennek megszervezését is. Nem rajta múlik, hogy az aranytojást tojó, mihaszna ember időközben lelkileg megrogyan. Orsovai ugyanis nem kapja meg Annát, a kis színésznőt, hajdani szeretőjét, aki azóta férjhez ment, és hűséges párjához. A visszautasításhoz nem szokott férfi képtelen elviselni a fiaskót, és mivel közben a felesége is kiadja az útját, agyonlövi magát. A regény groteszk fintorral zárul: miközben Walzer úr a holttest elszállíttatása felől intézkedik, az utcán a tömeg a képviselővé megválasztott Orsovait éljenzi.

Már utaltam rá, hogy gondot jelent Az *éhes város* műfajának meghatározása. Kézenfekvő lenne a francia karrierregényekből származtatni, csak hogy – mint Molnár Gál Péter joggal állapítja meg – Orsovai Pál alkalmatlan regényhősnek.⁵⁰ Molnár Gál egy francia vígjátékban és Mikszáth Kálmán *Új Zrinyiászában* jelöli meg a regény előzményeit.

A Mikszáthtal való rokonítást helytállónak gondolom, de más vonatkozásban. Molnár elsősorban az országgyűlési karcolatok szerzőjének adósa, amikor a Tisztelt Ház ka-

48 Uo., 131.

49 Uo., 222–231.

50 „Rubempré leigázni vágyik Párizst. Orsovai csak föl vágni akar Pesten. [...] Sorel, Rubempré, Duroy elkövetnek mindent, hogy feltörjenek. Orsovai sétál. lesi az ölébe hulló véletlent [...] mégis jellegzetesen magyar hős. Itt különbözik el világirodalmi elődeitől. Azok betörnek a nagyvilági életbe. Orsovait betöri a magyar világ.” MOLNÁR GÁL, „A sült galambra...”, 88–89.

rikatúraszerű ábrázolására vállalkozik, melynek során az országcímert sem kíméli.⁵¹ De ő is adott ötletet Mikszáthnak, hiszen *Az éhes város* amerikai vasútkirálya, aki puritanizmusával és jótékonyásával az író által eszményített amerikai mentalitást képviseli, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* Tóth Mihályának előképe, aki ugyancsak Amerikában gazdagodik meg, és itthon is kitart elvei mellett. Molnár egyébként valóságos iskolát teremtetett ezzel az ötletével. Később számos regény és film élt az Amerikából hazatérő miliomos megpumpolásának motívumával.

Molnár regényének tulajdonképpen maga a város az igazi hőse, ezért korrajznak is tekinthető, csakhogy pamfletszerű beállításban. A felvonultatott mellékszereplők vilánási, rosszmájú portréiban neves kortársaikra ismerhettek rá az egykorú olvasók. Walzer úrnak állítólag Ehrlich G. Gusztáv városatya volt a modellje.⁵² Számos közszereplő bukkan fel a szövegben Tisza Istvántól Gyulai Pálig és Szász Károlyig, álnévvel vagy név nélkül. Különösen gyilkosra sikerült az ellenzéki Függetlenségi Párt elnökét, Kossuth Ferencet, Kossuth Lajos fiát bemutató torzkép.⁵³

A portrék egy része nem a személyt veszi célba, hanem a méltatlan mellőzésüket. Például a jeles költő, Kiss József esetében (aki a Fehér József nevet kapja) szóvá teszi, hogy a Kisfaludy Társaság elzárkózik tagjai közé fogadni őt:

Magyarország legnagyobb élő költője. Szegény zsidó volt, s a kisfaludysták nem akarták tekintetbe venni, hogy nem szegény a Jézus Krisztus fajtájához tartozni.⁵⁴

A zseniális építész, Lechner Ödön (azaz itt Lénárt István) a következő jellemzést kapja:

Ez a szegény Lénárt egymaga harcolt ez ellen a nagy [építész] klikk ellen, amelyben országos nevek is voltak. Önálló szellem volt, s a klikk állandó szálnalmas röhögése közegette minden erejéből kereste a magyar stílt. Minden pályázaton elbuktatták, kevés volt a munkája, ellenben az összes fiatal építészek prófétájuk gyanánt tisztelték.⁵⁵

51 MOLNÁR, *Az éhes város*, 103–104.

52 ANTAL, „Éhes város”, 1295.

53 „Lenn fölállott a kiváló ellenzéki szónok. Erről mindenki tudta, hogy a világ legtehetetlenebb embere [...] De nagy név volt, és sok évvel ezelőtt elhunyt apját szentként emlegette a történelem. Ez a szegény árva már teljesen ősz volt, de egész lényében határozottan állandó szomorúság tükröződött. [...] Lelógó orra, lelógó bajusza s melankolikusan ringó pocakja egyaránt azt a látszatot keltette, hogy ez a szomorú ember nem tud hova lenni az intenzív gyásztól. Ez azonban, mint tudvalevő volt, nem akadályozta meg őt abban, hogy dús állásokat fogadjon el, s egyebekben a kormánynak legkedvesebb, leghívebb és legragaszkodóbb ellenzéke legyen. Olyan színezete volt a nagy árvának, mintha a kormányok egymás után kinevezték volna az ellenzék vezérévé. Mindig megijedt, amikor egy-egy kormány megbukott, mert félt, hogy a következő miniszterelnök nem hagyja meg ebben a nyugalmas állásban. [...] Beszédét dadogó, motyogva akadozó mondatokkal fejezte be. Az apja nemzedékeket tanított meg szónokolni, csak a fiát nem tudta megtanítani.” MOLNÁR, *Az éhes város*, 106–107.

54 Uo., 147.

55 Uo., 134.

Alighanem igaza van Antal Gábornak, aki e torzképekre (is) hivatkozva *Az éhes várost* Szabó Dezső regénye, *Az elsodort falu* előfutárának látja.⁵⁶ De éppen ezek miatt érte a regényt a legtöbb bírálat. Már a kortárs kritika rásütötte, hogy „pletykaregény”, amely készpénznek veszi az újságírók leleplezéseit,⁵⁷ és „a mendemonda kulcslyukán” át kukucskál a világba, márpedig csak „kis látófelület nyílik a kulcslyukon keresztül”.⁵⁸ Schöpflin Aladár is (aki a könyv megjelenésekor nem írt róla) 1907-ből visszatekintve fölöttébb szigorúan ítélkezett:

[N]agy mozgalmat támasztott – de inkább az irodalom melletti, mint az irodalmi világban. [...] Egy-egy fellobbanását láttuk benne az író szellemének, néhány megfigyelést, erős hangulattal megrajzolt jelenetet – egyebekben lerítt róla az élet forgatagába egy ugrással bekerült fiatalember tájékozatlansága [...]. Afféle kulcsra járó regény volt, tele ismert, a budapesti életben szereplő alakokkal, kiket csak hiányosan leplezett az álnév⁵⁹ – az egész munka inkább pillanat-fotográfiák gyűjteménye volt, mint irodalmi mű. S ezek a pillanatfölvételek is hamisak voltak, mert nem az élő személyek után készültek, hanem a róluk forgalomban levő szóbeszédnek után.⁶⁰

Az éhes város valóban tipikus újságíró-regény, de ez korántsem volt akkor rendhagyó jelenség. A korszak legtöbb írója egyben újságíró is. Ez nemcsak azt jelenti, hogy ebből élt, hanem azt is, hogy szépprózai műveiben is tudósított és leleplezett, vagy éppen ellenkezőleg, a megvetett, közönséges élettel szemben próbálta felmutatni az elképzelt, eszményi alternatívát. Éppen az erőteljes bíráló hang hívta ki az új irodalom ellen a „zsurnalizmus” vádját. Az újságírásban domináló nyers és friss hangvétel átvétele azaz kecsegtetett, hogy ezáltal fog megújulni a regény, és a modernséget éppen a *riportszerűség* biztosítja.

56 ANTAL, „Éhes város”, 1299–1300.

57 M. G. [MOLNÁR Géza], „Az éhes város”, *A Hét* 12 (1901): 1:287–288.

58 [GERŐ Ödön], „Az éhes város”, 10.

59 Fölmerült a kulcsregény korhoz kötöttségével kapcsolatban, hogy „csak a korabeli olvasók élvezhették azt a kiváltságot, hogy megpróbálják kitalálni, ki is lehetett ennek vagy annak a figurának modellje”. George HALASZ, *Ferenc Molnar: The Man Behind the Monocle* (New York, 1929), 114. Idézi GYÖRGYÉY, *Molnár Ferenc*, 92. Molnár Gál Péter viszont meglepően időtállóan tartja még 95 év távlatából is Molnár Ferenc rossz-májú gyorsfényképeit. MOLNÁR GÁL, „A sült galambra...”, 99–100. Szerintem anélkül is élvezhetők, hogy megfejténénk eredetijüket.

60 SCHÖPFLIN Aladár, „Molnár Ferenc: Muzsika”, in SZÉCHÉNYI, *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban*, 302–303, 302. *Az éhes város* második kiadását követően Schöpflin már elismerte a regényről, hogy Molnár Ferenc „későbbi műveinek csírája”. SCHÖPFLIN Aladár, „Az éhes város”, *Vasárnapi Ujság* 58 (1911): 1035. A magyar irodalomtörténetében azonban megismételte korábbi vélekedését: „Huszonkét éves korában terjedelmes regénnyel, *Az éhes várossal* keltett feltűnést; ebben kulcsregény-szerűen, a pamfletig terjedő hangon mondta el azokat a közéleti és társadalmi életi panaszokat, melyek a századfordulón a fiatal újságírók elégedetlen közbeszédének tárgyai voltak.” SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században* (Budapest: Grill Károly könyvkiadóvállalata, 1937), 157.

A *Nosztty fiú esete Tóth Marival* utószavában Mikszáth Kálmán is úgy vélekedett, hogy bár a regény egykor a meséből nőtt ki, de – levette gyermekcipőit – meg kell szabadulnia a begyöpösödött, mesterkéltsé fordulataitól, és a hírlapi riport irányába kell fejlődnie:

A riport az egyetlen, mely a maga eredeti természetességében folyik. Legközvetlenebb rajzolata a valóságnak s azon felül szabad és független a szabályoktól. [...] A riporter közli velünk a nyers eseményt, felvonultatja az abban részt vett fő- és mellékalakokat anélkül, hogy kénytelen volna életfolyamatukból többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván. A riporter elmondván az eseményt, épp azon módon, mint aki szötte, maga a Végtet, szélnek ereszté az abban szereplő személyzetet [...].⁶¹

Rónay György naturalistának véli e programot, és elutasítja (valamifajta realista mérték alapján) a montázs- és reportszerűség „naturalista” valóságát.⁶² Nem gondolom, hogy Mikszáth többet akart volna elérni, mint a megszokott regényírói konvenciók valamelyes visszaszorítását. A riportban elsősorban az életfolyamatok lezáratlanságának tudomásulvételét üdvözölte.⁶³

Bodnár György véleménye szerint „[a] fiatal Molnár Ferenc vakmerő volt, amikor a századforduló budapesti körképének megalkotására vállalkozott, de nem volt bátorsága a mese vállalásához. Művét realista regénynek szánta, pedig anyagát és anyagkezelését csak a meseszerűség hitelesítette volna”, azaz nem annyira regényt, mint inkább szatírárt kellett volna írnia.⁶⁴ Kétségtelen, *Az éhes város*nak a valóság szatirikus elrajzoltsága („meseszerűsége”) a fő erőssége. Alapréteget a szatíra adja. Sajnos két másik, jóval romlandóbb rétege is van.

A példázat kedvéért bemutatja egy olasz kikötői munkás, az örök vesztes Ambrosio Posi sorsának szerencsétlen alakulását is, amely párhuzamos Orsovai magasra ívelő pályájával. A jó fejű Posi mérnöknek tanult, de aztán arra kényszerült, hogy pénzt keressen, aljamunkát végezzen. Amikor inzultálja felesége magas állású szeretőjét, el kell hagynia szülővárosát. Ugyanazzal a vonattal érkezik Pestre, mint Orsovai, csak hogy őt lecsukják néhány napra mint kétes egzisztenciát. Hiába fordul sérelmeivel a különféle hivatalokhoz, mindenhol süket fülekre talál. Az őt megszanó újságírók támogatásával eljut ugyan ügye Bécsbe a legfelső fórumig is, de nem lehet rajta segíteni, nyomorul-

61 MIKSZÁTH Kálmán, *A Noosztty fiú esete Tóth Marival*, 2. köt., Mikszáth Kálmán művei (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 1:231–232.

62 „[A] riporter regényírónak többnyire van valami célzata is; fényképe nem hű: egy képbe montírozza egy egész seregből mindazt, ami célzatának illusztrálására alkalmas: a valóságra hivatkozva és a valóság nevében meghamisítja a valóságot.” RÓNAV, „Molnár Ferenc...”, 205.

63 Rónay György szerint a riporter „ráüti a hitelesítő pecsétet azzal, hogy »így van«, vagy »így láttam«; nem érdeklé a dolog miértje”, és a naturalizmusban és riportregényben „a valóság látszatával minden a fölszínen, egy arasszal a valóság fölött folyik: a milliomos túl milliomos, az éhes város túl éhes, a korrupció túl romlott...”. Uo., 205–206. Nem látom be, hogy miért ne vállalkozhatna a riport az okok keresésére is. Ami pedig a társadalomkritika eltúlzását illeti, ez sokkal inkább a pamfletszerűséggel függ össze.

64 BODNÁR, „Budapest-regények...”, 47.

tul kell meghalnia. Földi maradványait ugyanazon az estén szállítják a hullaházba, mint Orsovaiét.

Molnár állítólag egy megtörtént esetet írt meg, de a szerencsétlenségek túlzásba vitt sorozata és az ordítóan didaktikus tanulság arról, hogy a túl sok és túl kevés pénz egyaránt nem vezet jóra, lerontja a történet hitelét.⁶⁵ Nem tartom meggyőzőnek azokat az értelmezéseket, amelyek szerint Posi alakját Molnár realizmussal ábrázolta.⁶⁶

Az *éhes város* másik, joggal bírálható cselekményszála az amerikai feleség, Elly és a lemondásra kényszerülő államtitkár, Iványi Sándor egymásra találásának elnagyolt, idealizált ábrázolása.⁶⁷ Alaposabb megvilágításra szorulna, hogy a kezdetben naivnak mutakozó lány (akit megszédít Orsovai udvarlása) miként válik néhány hónap után a férjén és a romlott pesti társaságon átlátó, érett, okos asszonnyá, aki végül önállóan képes meghozni döntését, hogy elhagyja férjét és Iványi oldalán visszatér Amerikába.

Egy gazdátlan csónak története (1901)

Ha hinni lehet Csergő Hugó jól értesültségének, genfi–párizsi kiruccanása idején Molnár csaknem párhuzamosan írta *Az éhes várost* és az *Egy gazdátlan csónak történetét*. Bár a két szöveg műfaja és stílusa fényévekre van egymástól, egy vonatkozásban mégis összefüggnek, méghozzá *inverz* módon. *Az éhes város* nézőpontja a leleplező, társadalomkritikus újságíróé. Ez nem jelenti azt, hogy ne szerepelnének benne megvesztegethető, hitvány újságírók is – hiszen őket is érheti kritika. De nem fér kétség az újságíró hivatás eredendően magasztos ethoszához, tulajdonképpen maga a regény is ennek akar megfelelni.

Az *Egy gazdátlan csónak története* viszont *külső nézőpontból* veszi szemügyre az újságíró egzisztenciát. A regény egyik főszereplője Tarkovics Endre, a harminckét éves, tehetséges és lump újságíró, aki föltehetően kiválóan végzi a dolgát (bár a részletekbe nem avat be a szöveg), de az elbeszélő nem hagy kétséget afelől, hogy ennek bizony *ára* van. Tarkovics is, mint a legtöbb vérbeli kollégája, az *egyszerre* profán és hívő, cinikus és naiv Heinrich Heine leszármazottja:

Tarkovics is imádta Heinét. Ha verset írt, szándékosan utánozta. Ennek az embernek a lelkét ez a hatalmas tehetségű csirkefogó nevelte, aki éppúgy, mint ő az életben, az egyik versében leköpte a szerelmet, pofon verte a tekintélyt, megcsiklandozta az isteneket és szívből kinevetett mindent, amit csak valaha szentnek vallott az emberiség, s a másikkban egy tizenhat éves fiú tisztaságával sírva vallott szerelmet egy szűznek. Így élt Tarkovics,

65 Orsovainak nincs elég esze a pénzéhez, Posinak pedig nincs elég pénze az eszéhez – így látja: ANTAL, „Éhes város”, 1297.

66 Lásd pl. GYÖRGYÉY, *Molnár Ferenc*, 92.

67 Ezt Györgyey Klára is kifogásolja: uo.

s így él az igazi újságírók legnagyobb része, amely talán nem is tudja, hogy utolsó csepp véréig a Heine nevelése.⁶⁸

Az újságíró mentalitás eredendően ambivalens voltát, vonzó és ugyanakkor taszító természetét *általánosító* beállítás arra utal, hogy nem csupán Tarkovics személyéről van szó. Bizonyára az motiválta Molnárt, hogy az újságíró alakjában nemcsak egy jellegzetes típust akart megírni, hanem önmaga alteregóját is. A bohém életvitelt folytató, szoknyavadász író erkölcsileg javíthatatlannak hitte magát, hivatkozott azzal, hogy tollát a pénzkereset vezeti, és bizonytalanul ítélte meg a maga tehetségét. Ugyanezt állapítja meg Tarkovicsról is – azaz *önleszámolásnak* szánta az újságíró szerepeltetését a regényben.⁶⁹

Ám az *Egy gazdátlan csónak történetének* középpontjában nem Tarkovics áll, hanem egy koraérett, túlérzékeny tizenöt éves lány, Wald Pirkó, aki Heine szerelmes verseiért rajong. Tarkovics szerint ez nem helyénvaló, mert „[a]mi rosszat a nők tesznek, azt mind a költőktől tanulták. A szerelmes könyvek a férjek legnagyobb ellenségei.”⁷⁰ Az efféle szentenciák különben meglepően gyakoriak a regényben.

Pirkó édesanyja Párizsban tölti a nyarat, ő pedig barátnője, Bella családjának gondjaira van bízva a Margit-szigeten, ahol szabadon adhatja át magát hangulatainak és érzelmeinek. A félig még gyermek kamaszlány azt akarja, hogy felnőttként kezeljék őt, és per sze terhére van, hogy úgy tartják számon, mint a „szép Waldné” lányát.

Pirkó környezetében Tarkovics az egyetlen érdekes férfi. Időnként felbukkan a szigeten, hogy meglátogassa a családot és a szállodában lakó színésznő barátnőjét, Melitta kisasszonyt. A fiatal lányt lenyűgözi a férfi okossága és eleganciája, Tarkovicsot pedig mulattatja a lány koraérett bölcsessége. Egyre többet beszélgetnek, aminek jelentőségét Pirkó félreérti. Az újságíró rossz híre még inkább felgyújtja képzeletét, és beleszeret a férfiba. Titokban megfigyeli Melitta kisasszonyt, és mintegy vetélytársaként igyekszik tanulmányozni őt. Egy alkalommal így lesz tanúja annak, hogy a színésznő és Tarkovics megcsókolják egymást.

A lány egyre jobban belelovalja magát titkos és viszonzatlan szerelmébe. Levelet ír a férfinak (kissé úgy, mint egy bizonyos Tatjana), melyben bevallja szerelmét, és arra ké-

68 MOLNÁR Ferenc, *Egy gazdátlan csónak története: A gőzszlop, kisregények*, utószó SÁRKÖZI Mátyás, Millenniumi Könyvtár (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), 16. Az 1926-ban írt *A gőzszlop* cselekménye is a Margit-szigeten játszódik.

69 Kifejezetten önletrajzinak tűnik föl Tarkovics jellemzése (bár a Molnárhoz ekkor legközelebb álló Bródy Sándor is szerepet kaphatott az általánosításban): „[e]z az ember öntudatosan rendezte be így az életét, mert rájött, hogy az ő földi pályájához ez illik legjobban. Kegyetlen és szívtelen tudott lenni, hogy a következő pillanatban elolvadjon a szentimentalizmustól. Léha volt, s a lelke mélyéig züllött embernek tartotta magát. A tehetségét se becsülte semmire, akkor írt, ha megfizették... [...] A mások tehetségét azonban rajongó szeretettel tisztelte. A világon egyetlen asszonyt se tisztelt, csak az anyja emlékét imádta. Minden leányt romlottúnak tartott, csak a hűgát becsülte nagyra. A nagy dolgokkal szemben szinte a túlzásig cinikus volt, de a kicsinyekben tudott hinni. Így például kinevette a vallást, s ugyanakkor gyermeki szeretettel becézgetett egy sánta koldust.” Uo., 17.

70 Uo.

ri, hogy hagyja el a színésznőt, mert csak az ő tiszta szerelme képes megmenteni a férfit a romlottságtól.⁷¹ A levelet azonban nem küldi el. Tarkovics így is megsejt valamit Pirkó érzelmeiről, és (ahogy Anyegin) mindent elkövet, hogy lebeszélje a lányt magáról.

A regény melankolikus hangulatához kiválóan illeszkedik az idillikus természeti háttér, a Margit-sziget, gyorsan változó és kimeríthetetlen bőségű színeivel, önfeledten pompázó virágaival, derűt és megértést sugárzó békéjével. Molnár legjobb riportjainak pontos és találó megfigyeléseihez hasonló, ahogy a szigetet leírja:

A közepén titokzatos őserdő, ahol úttalan utak közt, évszázados fák alatt mohlepte romfalak merednek az égbe. Ha föllebb megy az ember, nagyúri parkot lát, hatalmas angol pázsittal. Még följebb nyaralóhelynek látszik, gondosan öntözött virágágyak veszik körül a kedves kis villákat, s messziről ide hallatszik a cigányzene. A vendéglőnél már város. Ott áll a szürke kis szálló, pincérek futkosnak, s nagy társaságok söröznek az asztalok körül. A kis szálló mögött kezdődik a falu. Itt van a nagy jégverem, itt nem tollkalapos hölgyek járnak, hanem fehér kötényes szakácsnék, itt szénaillatot hoz a szellő, talicskát tol a béresgyerek, s a jégvermen túl tizenegy igazi tehén lakik egy igazi istállóban.⁷²

A regény második felében elkomorul a háttér, mert árvíz fenyeget. Egyre elviselhetetlenebbé válik a kialakult szerelmi aszimmetria is. Egy ötödikes gimnazista fiú, Fóti Sándor szereti a lányt épp olyan reménytelenül, mint ahogy ő Tarkovicsot. Azután megérkezik Párizsból Pirkó elegáns, érzéki édesanyja, a szép Waldné, és ő is a sziget szállodájába költözik. Tarkovics követi példáját. A lány finom antennáival felismeri, hogy a férfi érdeklődése valójában az édesanyjának szól. De nincs kihez fordulnia rettentő nagy bajában. A regény azzal végződik, hogy hajnalban elköt egy csónakot, és sírva indul az áradó Dunának, rábízva magát a hullámokra. A reggeli napsütésben üresen találják a ladikot.

A cím igazi telitalálat, előre veti a baljós végkifejletet, és kellőképpen talányos ahhoz, hogy megfejtésének tekinthessük a regényt.⁷³ Az elbeszélő egyszerre láttatja kívülről és belülről a félig gyermek kamaszlány vergődését, korán érő, öntudatos és ugyanakkor tapasztalatlan, naiv lényének kettősségét. Mesterien, szinte tudományos alapossággal mutatja be, hogy miként hatalmasodik el Pirkón a szenvedély, és válik tehetetlen áldozatává saját érzelmeinek és képzelgéseinek. A lány ábrázolásába beletámasztotta a freudi tanítás is. Aligha véletlen, hogy a munkájában elmerülő apját nélkülözni kénytelen Pirkó éppen egy idősebb férfiba szeret bele, és hogy elementáris féltekenységet érez anyjával szemben.⁷⁴

A kétféle nézőpont (a személytelen elbeszélőé és a hősnőé) kettős megvilágításba helyezi Tarkovicsot is. Egyszerre mutatkozik érzéketlen, cinikus fráternek és figyelmes, megértő barátnak. Akaratlanul is segítője Pirkó nővé serdülésének és előidézője

71 Uo., 43–44.

72 Uo., 21–22.

73 *A Gazdátlan csónak története* mintha a címben szereplő mondatra lenne felépítve, hasonlóan a Kertész Imre által felhozott példához, *Olympiához*.

74 Vö. GyÖRGYÉY, *Molnár Ferenc*, 95.

a lány összeomlásának. Hasonló rendíthetetlenséggel halad a maga útján, mint Pirkó is a magáén.

Molnár valamennyi regényében szerepel önéletrajzi vonatkozás, de talán egyikben sem annyi, mint az *Egy gazdátlan csónak története*-ben. Nemcsak Tarkovics alakjába írta bele magát. A kedvenc Margit-szigetét választotta színhelynek, ahová szívesen kijárt, ahol nyaranta, majd télen is hosszabb ideig lakott, Bródy Sándor és más barátai társaságában. Ott egész kis írói kolónia gyűlt össze, amely nemcsak saját törzsasztallal rendelkezett, hanem saját „törzs-csónakkal” is.⁷⁵ Molnár édesanyját is úgy emlegették, mint a szép Neumannét.⁷⁶ Arról is támadt mendemonda, hogy az írónak szerepe volt egy szerelmes nő öngyilkosságában.⁷⁷ Annyi bizonyos, hogy Molnár nem látott számottevő különbséget az élet és a fikció között.⁷⁸

Míg *Az éhes város* megosztotta kritikusait, az *Egy gazdátlan csónak története* osztatlan sikert aratott. Schöpflin Aladár is igen elismerően írt róla a regény második kiadása alkalmából.⁷⁹ Talán a kisregény kedvező fogadtatása is ösztönzően hatott, amikor húsz évvel később Molnár ismét feldolgozta az öt felvonásos *Égi és földi szerelem* című színművében az anyját szerelmi vetélytársnak tudó lány történetét. (Ez még akkor is kényes témának számított.) A színházi változat túlságosan belefeledkezik a hősnő önsajnálatának ecsetelésébe, talán ezért is aratott mérsékelt sikert. Idővel megfakult a regény iránti érdeklődés is.

Az utolsó ház (1902)

Az utolsó ház mintegy lezárja a korai regények szériáját, a szó szoros értelmében, mivel az *Egyetlenegy asszony* továbbírása, variánsa. A színhely *ugyanaz* a hegyvidéki bányászfalu (mintha az író számára kizárólag ez képviselte volna a vidéket),⁸⁰ ahol már véget ért a sztrájk. Időközben a részvénytársaság nevében Wyler úr kiegészített a munkásokkal, megígérte, hogy házakat épít nekik, amelyek csekély évi díj fejében idővel a

75 Vö. CSERGŐ, „Hogyan lett Molnár Feriből Molnár Ferenc: V”, 13–14.

76 Molnár büszke volt rá, hogy maga Arany János írta édesanyja emlékkönyvébe, hogy „A kis Feri szép mamájának”.

77 Lásd: GYÖRGYÉY, *Molnár Ferenc*, 94. Györgyey Csergő Hugóra hivatkozik, de én nem találtam nála erre vonatkozó információt.

78 Mindez nem zárja ki, hogy a regény egyes motívumaiban más, jól felismerhető irodalmi művek reminiscenciáit lássuk. – Vö. uo., 95.

79 „[A]z író érti és meg tudja értetni a kislány erőtlenségéből és koraérettségéből összeszőtt, félszeg, kedves alakját, eleitől végig érezteti, hogy itt nagy, életbevágó dologról van szó. [...] [H]umorosan, a felnőttek a gyerek iránti fölényével beszél róla, de ebben benne érzik az a meglátott tisztelet is, amely a nagy szenvedélyeket mindenütt megilleti. [...] [A]z alak ilyen kevertségének megrajzolásához nagy művészi biztonság kellett, melyet Molnár az alakjával való együttérzés melegségéből merített. Csillogó művészettel van megrajzolva a háttér: a nyári Margitsziget különös, hangulatos világa.” SCHÖPFLIN Aladár, „Molnár Ferenc: *Egy gazdátlan csónak története*”, in SZÉCHENYI, *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban*, 556.

80 De úgy is felfogható, hogy a helyszín megválasztásában kizárólag az volt a fontos Molnár számára, hogy vidék legyen.

tulajdonukba mennek át. Már felvásárolta hozzá a szükséges telkeket is, de egyhez – amely úgy helyezkedik el, hogy közbeékelődik a többinek – nem tud hozzájutni, mert makacs tulajdonosa, Szalontai Sára nem hajlandó eladni.

A történet azzal indul, hogy Wyler úr elküldi ügyvéd fiát, Sándort a faluba, azzal bízva meg, hogy mindenáron szerezzé meg a telket. Minthogy Sándor beleszeretett egy már nem éppen fiatal özvegyasszonyba, Győrinébe, Wyler voltaképpen a fiát akarja eltávolítani az asszony mellől.

Szalontai Sára a falu *femme fatale*-ja, aki már feldúlta a helybeli orvos és tanító életét. Ebben a kisregényben az ügyvéd képviseli a kívülről jövő kísértést, egy emlékezetes jelenetben lelkesen magasztalja Sárának a városi élet örömeit.⁸¹ Kiderül, hogy nem is kell különösebben gyözködnie a lányt, mivel Sára ki akar törni életének szűkös keretei közül, legfőbb vágya az, hogy Pestre költözzék. Házát csak azért nem adta el az első szóra, mert föl akarta verni az árát. Sándornak megtetszik a lány, heves ostromba kezd, és úgy néz ki, hogy érzelmei viszonzásra találnak.

Csak hogy a pesti özvegyasszony, Győriné váratlanul a férfi után jön, és huszáros rohammal magával ragadja. Molnár regényeiben a férfi szereplők általában állhatatlanok és könnyen befolyásolhatók, de e tekintetben Sándor túltesz valamennyin.

A történet azonban nem itt ér véget. Sára jó pénzért eladja házát, férfi támasz nélkül is megvalósítja álmát, Pestre költözik. Ám ott merőben mások az arányok, mint faluhelyen. A soknak hitt pénz hamar elfogy, neki pedig kereset után kell néznie. A falusi *femme fatale* elszegődik egy kétes hírű kis mulatóba kóristalánynak, ami ebben a világban a kitartottság szinonimája.⁸²

Az *utolsó ház* cselekményének tengelyében nem egy számító ügyvéd és egy nem kevésbé számító telektulajdonos tétre menő küzdelme áll, hanem két egymásra utalt ember, egy férfi és egy nő bizonytalan, szerelmes párviadala. Sándor nem pénzzel, nem alkuval, még csak nem is a vonzó városi élet felkínálásával veszi le lábáról a lányt, hanem szerelmének ígéretével. Olyan kapcsolatot villant fel előtte, amely a legteljesebb, kölcsönös megértésen alapul. Így vall erről Sárának:

Párisban, Rómában sok pénzem volt, csupa remek dolgokat láttam, de mindig kínozott az, hogy nincs mellettem asszony vagy lány, aki mindezt velem látja. [...] Nekem kell valami nő, akit szeretek, különben semmi nem tetszik nekem ezen a világon. Ha szomorú vagyok, nő után vágyom, ha jókedvem van, akkor is nő után vágyom. Higgye el, nincs más boldogság, mint a szerelem. [...] Azt hiszem, ez önzés [...], mert alapjában véve nem annak a nőnek kívánom mindezt az élvezetet, hanem én akarom két lélekkel élvezni a szép dolgokat, én akarok két pár szemmel látni, két testtel pihenni, két szívvel örülni, mert ez erősebb gyönyörűség.⁸³

81 Lásd: MOLNÁR Ferenc, „Az utolsó ház”, in MOLNÁR, *Három kisregény*, 225–348, 278–279.

82 Vö. BALOGH Ernő, „»Ki beszél itt boldogságról?« Molnár Ferenc: *Egyetlenegy asszony*”, *Népszava*, 2021. április 20., hozzáférés: 2021.06.26, https://nepszava.hu/3116891_ki-besz-el-itt-boldogsagrol.

83 MOLNÁR, *Három kisregény*, 279–280. A kiemelés tőlem: V. A.

Mégsem az ő változó kimenetelű játszmájukról szólnak a pszichológiaiailag leginkább kidolgozott fejezetek, hanem a nekik kiszolgáltatott mellékszereplők sorsának alakulásáról. Amikor Sándor a faluba érkezik, már az első éjjel elviselhetetlen számára a csend, a narrátor baljós kommentárja szerint „[a] kis tót falu éjszakai nyugalma halálos szomorúsággal borult az ideges városi emberre”.⁸⁴ Ahogy egyre jobban kitisztul a kép, egyre inkább felszínre tör a nyugalom alá szorított indulat és szenvedély. Kiderül, hogy vidéken az arányok nemcsak az anyagiak terén mások, mint a városban, hanem a lelkiekben is – pontosan úgy, mint az *Egyetlenegy asszony* lapjain.

Ahogy ott Éva, itt Sára körül sorjáznak a tragédiák. Miatta lett öngyilkos a falu orvosának, doktor Iljicsnek a felesége, és Timkóval, a tanítóval is csak a bolondját járatja. Nagyon különbözik a két férfi alkata, az orvos puha, lemondó, depresszióra hajló, míg a tanító agresszív és rapszodikus, újra meg újra nekifut a lánykérésnek, reménykedik. De mindketten ugyanarra a sorsra jutnak, elhullásuk egy természeti katasztrófa bizonyosságával következik be. Hasonlóképp futnak zátonyra a két férfit menteni próbáló asszonyok akciói. Az *utolsó ház* atmoszféráját a mindent betöltő *hiábavalóság-érzés* uralja. Végül Sára is elnyeri büntetését, ahogy a másik regényben Éva, talán még kegyetlenebb módon.

Az *utolsó ház* is különféle kísértések következményeit mutatja be, ahogy az *Egyetlenegy asszony* és az *Egy gazdátlan csónak története* – ezért is gondolom egy széria záró darabjának. A korai regények közül talán ez a legkevésbé sikerült. Lehet, hogy Molnár ezért nem publikálta újra.

Illetve ez így nem egészen pontos. Lengyel Menyhért írta meg memoárjában, hogy amikor 1898-ban Miskolcon felavatták az első egész alakos Kossuth-szobrot, Molnár Ferenc is a tudósítók között volt. Éjjel a kávéházban Lengyel tanúja volt annak, hogy a már neves újságíró hogyan ismerkedett meg és kezdett ki egy helybeli kasszírővel, akinek az volt minden vágya, hogy bejusson egy budapesti operettszínház kórusába. Negyven évvel később a *Zöld huszár* című Molnár-regényben Lengyel ráismert a miskolci lány történetére.⁸⁵ Lehetségesnek tartom, hogy *Az utolsó ház* befejező része már ezt az élményt dolgozta fel, egyelőre rövidre zárva, a regény csattanójaként.

1937-ben Molnár újra elővette a régi történetet, és ezúttal a saját személyes tragédiájaként írta meg a Pestre került kóristalány iránt érzett szerelmét és annak katasztrófával végződő elfojtását. Talán vigasz is volt számára a világméretű fenyegetések elől visszahúzó magát ifjúkorába, a magán-tragédiák korába, amikor az emberek még önfeledten áldozhattak szenvedélyüknek és fájdalomuknak.

⁸⁴ Uo., 237.

⁸⁵ LENGYEL Menyhért, *Életem könyve: Naplók, életrajzi töredékek*, összeáll. VINKÓ József (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987), 48–49. Lengyel méltán tartotta remekműnek a *Zöld huszárt*.

Nem könnyű megvonni a bemutatott öt regény mérlegét. Tulajdonképpen meglepő Molnár tematikus szegénysége, illetve következetessége vagy monomániája – attól függően, hogy milyen szempontból közelítünk hozzá.

Valamennyi regényében fontos szerepet kap a kísértés, amely nemcsak egyéneket tesz tönkre, hanem kisebb-nagyobb közösségeket is. Az *éhes várost* kivéve mindegyik regénynek nők a főszereplői, a férfiak pedig – Az *éhes várost* sem kivéve – feltűnően pipogyák és kiszámíthatók. Nemcsak akkor, amikor a narrátor (döntő mértékben) a női szereplők nézőpontjából beszéli el a történetet (mint a *Jour-fixe kiasszony* és az *Egy gazdátlan csónak története* esetében), hanem akkor is, amikor távolságot tart hősnőivel szemben, és nem foglal állást, mert a *nők súlya a nagyobb*, ők döntenek el, hogy elfogadják-e vagy sem a férfiak kezdeményezéseit.

Igen jellemzőnek tartom Az *utolsó ház* ügyvédjének már idézett vallomását. Könnyen lehet, hogy Molnár a saját meggyőződésének adott hangot, és ő is „két lélekkel” rendelkezett, ezért engedte át szívesen a térfelet a másik nemnek.

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a női szerep dominanciája nem áll fenn az *Egy gazdátlan csónak történetében*. Valójában itt sem történik másként, hiszen Pirkó hozza meg döntését Tarkovics mellett, és a férfi akarátát figyelmen kívül hagyva ragaszkodik hozzá mindvégig. Választása feltétlen és visszavonhatatlan – részben éppen ez okozza a katasztrófát.

Csak hogy a nők prioritása kizárólag a szerelmi életre korlátozódik. Közügyekben a férfiak vannak döntési helyzetben, pontosabban azok a férfiak, akik – mint Az *éhes város* Walzer ura – a passzív és kisszerű átlagból messze kiemelkedve válnak a hatalom birtokosaivá és a manipuláció mestereivé.

Az öt regényt Molnár hihetetlenül gyorsan, négy év alatt írta és jelentette meg. Ez csak úgy volt lehetséges a tömérdek újságírói és egyéb elfoglaltsága mellett, hogy a későbbi szövegekben átvett motívumokat és fordulatokat a korábbiakból. Ez nem kisebbíti a jelentőségét annak, hogy figyelemre méltó utat tett meg a nyelvi megformálás és a kompozíció kialakítása terén. Kivált az első regényéhez, a *Jour-fixe kiasszony*hoz képest érzékelhető ez.

Az *éhes város* szatírája ma is átütő hatása, már csak azért is, mert a közéleti visszaélések örökzöldnek számítanak erre felé. Az *Egyetlenegy asszonyban* és az *Egy gazdátlan csónak történetében* különösen egységes hangnemű stílust sikerült kialakítania. (Apró zökkenők persze akadnak; például a falusi szereplők beszédébe bele-belekever pesties fordulatokat, mint amikor úgy szólíttatja meg női szereplőit, hogy „fiam”).

Nyilván azt is kifogásolni lehet, hogy akkor van igazán elemében, amikor a saját szűk társadalmi környezetéből ismert „buborékok” bemutatására vállalkozik. Csak hogy ezek még százhusz évnyi távolságból is átélhető ismerőseink maradtak.

Summary

ANDRÁS VERES

Temptation and Catastrophe

Early novels written by Ferenc Molnár

Ferenc Molnár's plays almost entirely eclipse his narrative art, although his short stories and his novels do not deserve to be forgotten by posterity. After all, Molnár burst into the Hungarian literary scene as a publicist and as a prose writer; his first serious plays were born after that period, around the middle or rather at the end of the first decade of the century and the emphasis shift in his work towards the stage occurred only from the twenties. The paper wishes to draw attention on the early novels (one of which has so far remained totally unknown) of the author. It shows all the five novels and the remarkable progress Molnár made in three or four years as regards shaping the language content and creating the composition.